

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΒΔΟΜΟΣ
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ
1950

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΛ - 38
ΑΘΗΝΑΙ

Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΠΕΡΙ ΝΕΑΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

III. Η ΔΕΣΠΟΤΕΙΑ ΤΟΥ ΟΝΕΙΡΟΥ

(ΤΟ ΒΥΘΟΣ ΚΑΙ Η ΕΚΣΤΑΣΗ)

Προχωρώντας ολοένα μέσα στη νύχτα τη ρομαντική ανακαλύπτουμε νέες ρίζες. Το χρώμα είναι όγδο από τα δάκρυα της ποιήσεως κ' έχει κανείς το συναίσθημα πως αν υπήρξε κάποια κραυγή που ζήτησε να ένωθῃ με τὸν ἀνασασμὸ τῆς γῆς, ἔχει πέσει στὸ χῶμα τοῦτο σὰν σπόρος, κι ὁ σπόρος ἀνάδωσε, ὕστερ' ἀπὸ δεκαετίες πολλές, τὸ φυτό που σήμερα καλούμε Νέα Ποίηση. Ἡ πορεία μας ὡς τὴν ὥρα υπήρξε παλινδρομική. Εἶναι γιατί κάθε νύξη τοῦ σήμερα θέλουμε νὰ τὴν ἐπαληθεύουμε με τὴ δοκιμασία τὴν προγενέστερη κ' εἶναι ἀκόμη γιατί ὁ κάθε ἦχος, ἡ κάθε νότα τοῦ παράξενου τραγουδιοῦ τῶν καιρῶν μας σάμπως νάσαι κ' ἕνας ἀντίλαλος που κατορθώνει νὰ ταξιδεύει μέσα στὸ χρόνο, φυλαγμένος κάτω ἀπὸ τὴ φτερούγα τῶν μεγάλων πουλιῶν που ἀψηφάνε τοὺς δρόμους γιὰ ν' ἀποθέσουν τὸ ἐλαφρὸ τους φορτίο ἀπάνω σ' ἄλλα φτερά—τὰ φτερά τῶν ἀνέμων. Τὸ χρονικὸ τοῦ πνεύματος γίνεται συχνὰ στεγνὴ ἱστορία καὶ ἡ ἱστορία βαδίζει ἀπὸ σταθμὸ σὲ σταθμὸ. Ὑψώνει δῶθε κείθε φράχτες, περνάει ἀπὸ τὴ μιὰ κατάσταση στὴν ἄλλη με βήματα στερεὰ καὶ σημαδεύει κάθε τόσο με χαρακιές τὴν πορεία της γιὰ νὰ ξεχωρίζουν οἱ ἐποχές καὶ τὸ πνεῦμα τῶν ἐποχῶν. Τὰ ρεύματα καὶ τὰ κινήματα τῆς ψυχῆς, που δίνουν τὴν οὐσία στὰ ρεύματα, καταγράφονται, κατατάσσονται κι ἀνάλογα με τὴν ἐπίδρασή τους καὶ τὸ χῶμα που χαρίζουν στὴν ἐποχὴ τους, ἀναγορεύονται σὲ σχολές καὶ μᾶς συνηθίζουν νὰ τὰ δεχόμαστε σὰν ὀρόσημα που μ' αὐτὰ χαρακτηρισίζουμε με πολλὴν ἀποκλειστικότητα καὶ τῆς ψυχῆς τὶς κυμάνσεις. Ὅμως καμμιά ἀποκλειστικότητα καὶ κανέναν περιορισμὸ δὲ γνωρίζουν οἱ ὑπόγειοι ποταμοὶ που ρέουν σιωπηλοὶ, ποτίζουν τὸ ὑπέδαφος καὶ συντηροῦν τὴ γονιμότητα τῆς ποιητικῆς ζωῆς. Ἀκόμη καὶ τὰ γεωγραφικὰ σύνορα που κάποτε φαίνονται πως κλείνουν τὰ ρεύματα τοῦτα καὶ τοὺς προσδίδουν τὴν ἰθαγένεια, εἶναι καὶ αὐτὰ πρόχειρα ἐφευρήματα γιὰ νὰ διευκολύνουν τοὺς διαχωρισμοὺς καὶ τὶς κατατάξεις καὶ τὶς τοπικὲς ἰδιομορφίες. Ὅμως στὴ γενικὴ θεώρηση τοῦ πνεύματος καὶ οἱ διαχωρισμοὶ καὶ οἱ κατατάξεις καὶ οἱ

ἰδιομορφίες παραμερίζουν γιὰ νὰ μᾶς ἀποκαλύψουν τὴν ἐνιαία ἀνθρώπινη ψυχὴ στὴν καθολικότητά της Μ' ὄλον τοῦτο, στὸ παλαιότερα χρόνια, θὰ μπορούσε κανείς εὐκρινέστερα νὰ διακρίνη τὶς γεωγραφικὲς περιοχὲς τῆς σκέψεως γιατί οἱ τροπὲς τοῦ πνεύματος, ἀναγκασμένες νὰ πορίζονται τοὺς χυμοὺς τῶν ἀπὸ τὰ ἐδάφη τῆς ἀμεσης γειτονίας, περιορισμένες ἀπὸ τὴ βραδυκίνησια τῶν μέσων τῆς ἐπικοινωνίας, ἀναπτύσσονταν με κάποιαν αὐτονομία που ἔδινε καὶ δίνει τὴν ἐντύπωση τῆς ἀποκλειστικότητας ἢ τουλάχιστον τοῦ διαχωρισμοῦ. Σήμερα, βέβαια, ἡ σκέψη εἶναι γεγονός παγκόσμιο καὶ οἱ ἀντιδράσεις εἶναι ὁμοτιμὲς καὶ οἱ τάσεις σύρροτες. Ἀλλὰ καὶ τότε, με τοὺς διαχωρισμοὺς καὶ τὶς γεωγραφικὲς αὐτοτέλειες, τὸ πνευματικὸ ρεῦμα, ὅπως τὸ βλέπουμε σήμερα καθὼς ἐρευνούμε τὶς ρίζες τῶν βλαστῶν, υπήρξε στὴν οὐσία του ἐνιαίον, τουλάχιστον στὶς προέχουσες ἐκδηλώσεις του, καὶ ἰδιαίτερα στὶς ἐκδηλώσεις που εἶχαν ἀμεσώτερο σύνδεσμο με τὶς καταστάσεις τῆς ψυχῆς.

Ἐξετάζουμε τώρα, γιατί ἡ ἐρευνα μᾶς ὠδήγησε κατὰ κεί, τὸν γερμανικὸ ὄνειρικὸ προρομαντισμὸ που διαπότισε τὸ ἔδαφος τοῦ κυρίως ρομαντισμοῦ. Μέσα ἐκεῖ δὲν βρίσκουμε μονάχα ἀφθονοὺς σπόρους που θὰ μείνουν γιὰ χρόνια θαμμένοι στὴ γῆς γιὰ ν' ἀναδῶσουν φυτό στοὺς νεώτερους καιροὺς τῆς Ποιήσεως. Βρίσκουμε πραγματώσεις καὶ ἐπιτεύματα που ἂν μᾶς παραδίνονταν ἀχρονολόγητα δὲ θὰ εἶχαμε κανέναν ἐνδοιασμὸ νὰ τὰ ἐγγράψουμε στὸ ληξιαρχεῖο τοῦ ἐντελῶς νεώτερου ποιητικοῦ λόγου. Ἀλλὰ ἂν κάπως λοξοδρομήσουμε κι ἂν ἀπὸ τὴν ἐποπτικὴ μας σκοπιὰ ἀναζητήσουμε παράλληλες ἐκδηλώσεις σὲ διαφορετικὴ περιοχὴ που τὴν ὀρίζει ἡ ἴδια χρονικὴ ὀροθεσία, θὰ γοητευθοῦμε ἀμέσως ἀπὸ τὸν Ρουσσώ¹, που φαίνεται μάλιστα νὰ ἔχει

1. «Ὡ! ἂν μπορούσε κανείς νὰ καταγράψῃ τὰ ὄνειρα ἑνὸς πυρετωμένου, πόσα μεγάλα καὶ ὑπέροχα πράγματα θὰ νάβλεπε νὰ βγαίνουν κάποτε ἀπὸ τὸ παραμιλητό του!»—«Ὁ λόγος τοῦτος δὲν εἶναι τοῦ Ἀντρέ Μπρετόν, εἶναι τοῦ Ζαν-Ζάκ Ρουσσώ (Confessions VII)», παρατηρεῖ ὁ André Billy στὴν Ἱστορία τῆς Σύγχρονης Γαλλικῆς Λογοτεχνίας, ἔκδ. 1927, σελ. 39.

ἀσκήσει ἐπιρροή σημαντικώτερη καὶ μονιμότερη στὴ Γερμανία παρά στὴ Γαλλία, ἐνῶ στὴν Ἀγγλία ὁ μυστικιστικὸς δραματισμὸς τοῦ Οὐίλλιαμ Μπλαίηκ ἀποτελεῖ τὸ ὁμόζυγο τοῦ μεταφυσικοῦ ρεμβασμοῦ τῶν Γερμανῶν προρομαντικῶν.

Εἶναι, λοιπόν, μιὰ ἀτμόσφαιρα ἐνιαία στὴ σύστασή της, τὸ ψυχικὸ κλίμα τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἀποτελεῖ τὸ προοίμιό τῆς μεγάλης περιπέτειας τοῦ λυρισμοῦ καὶ συνάμα εἶναι μιὰ στάση τοῦ πνεύματος ποῦ ἀναζητεῖ νὰ καταξιώσῃ στὴ συνείδησή του τὴν εἰσφορά τῆς χριστιανικῆς μεταφυσικῆς ἀπὸ τὴ στιγμή ποῦ ἡ μεταφυσικὴ αὐτὴ ἔγινε φιλοσοφία καὶ ὄχι ἀσύδοτος ἀποκρυφισμός. Ἡ διάχυτη σ' ὅλοκληρο τὸν αἰῶνα τοῦτον τάση τῆς ἐνότητος τοῦ ἀτομικοῦ ἐγὼ μὲ τὴν παγκόσμια συνείδηση, ἢ ἔχει τὴ ρίζα τῆς στὶς ἀποκρυφιστικὲς ἀντιλήψεις ποῦ ἔδωσαν στὴ μαγεία σημασίαν ἀποκαλυπτικὴ ἀρχίζουσα νὰ ὑποκινεῖ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Τὸ φαινόμενο εἶναι ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ διμορφία του. Ἐνῶ ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ὁ πανίσχυρος ὀρθολογισμὸς τῆς Aufklärung διαλύει τῆς ἀποκρυφιστικῆς φαντασιώσεις καὶ παρῶθει πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴ διακρίβωση, ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά ὁ ὀρθολογισμὸς αὐτὸς νοθεύεται ἀπὸ τοὺς διαρκεῖς ὑπαινιγμοὺς τοῦ ὑποσυνειδήτου κόσμου, ποῦ ἀδυνατοῦμε νὰ νοήσουμε καὶ νὰ ἐρμηνεύσουμε ὀρθολογικά, δηλαδὴ μὲ τὰ μάτια τῆς ἐμπειρίας. Ἡ ἐπιστῆμη διαλύει τὸν ἀποκρυφισμὸ ἐνῶ τὸ κυριώτερο ὄπλο τοῦ ἀποκρυφισμοῦ, τὸ ὄνειρο καὶ ἡ ἔκσταση, τὸ ὑποσυνειδήτο καὶ μαζί μὲ αὐτὰ ἡ ὑπερτροφικὴ σημασία τοῦ *εἰμὲ ἐγὼ*, χαλιναγωγοῦν τὴν ἐπιστῆμη ποῦ ρέπει πρὸς τὶς γενετικὲς σχηματοποιήσεις καὶ τὰ ἀκαμπτα συμπεράσματα. Εἶναι χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴ σπειροειδῆ κίνηση τῆς συνείδησης τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἴδια περίπου συνειδησιακὴ κατάσταση θὰ παρουσιασθῇ μὲ ταυτοσημῆ ψυχικὴ ἀγωνία, ἕναν περίπου αἰῶνα ἀργότερα, μὲ τὸν Ζερὰρ ντὲ Νερβάλ καὶ ὕστερῶτερα μὲ τὸν Ρεμπώ κ.λ.π. γιὰ νὰ προεκταθῇ κατόπιν στοὺς ὑπερρεαλιστὲς καὶ στοὺς αἰσθητικὸς τῆς Νέας Ποιήσεως. Ἡ διμορφία τοῦ φαινομένου, ἂν ἀναλυθῇ στὰ βαθύτερα συστατικὰ της, θὰ ἀποκαλύψῃ τὴν ἐπιβίωση τοῦ ἀποκρυφισμοῦ ποῦ ἀνάγκασε καὶ τὴν ἐπιστῆμη νὰ τραπῇ πρὸς τὴν ἔρευνα τοῦ ὑποσυνειδήτου, ἀφοῦ στὸ ἀναμεταξὺ ἡ ποίηση, ἀπιστώντας στὴν ἐμπειρία, προσπαθοῦσε ν' ἀντλήσῃ τὴ γνώση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν ἐνδοσκοπία. Ἡ ὑποταγὴ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου στὴν *εἰσὼγνωσία* ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερο ἀποκρυφιστικὸ ὑπόλειμμα, ἐνῶ παράλληλα ἡ χριστιανικὴ μεταφυσικὴ ἐπιχειρεῖ τὴ νέα εἰσβολὴ τῆς σὲ μιὰ ψυχὴ ποῦ ἀρχισε νὰ συγκομιζεῖ τὴν εἰδωλολατρικὴ ἀπιστίαν τῆς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Albert Béguin, μολονότι φαίνεται ν' ἀποδίδει βαρύνουσα σημασίαν στὴν ἐπίδραση τῶν λεγόμενων φιλοσόφων τῆς Φύσεως

καὶ λιγώτερη στὸν χριστιανισμό, καὶ ἀκόμη ἀποχωρίζει τὴν ἀμειση, κατὰ τὴν γνώμη ἄλλων ἐγκύριων ἐρευνητῶν, ἐπίδραση τοῦ Ρουσσώ στὴν πνευματικὴ συγκρότηση τῶν πρώτων φιλοσόφων τοῦ γερμανικοῦ ρομαντισμοῦ¹ μ' ὄλον τοῦτο δὲν παραλείπει νὰ τάξῃ στὴν ἀρμόζουσα *θέση-πηγὴ*² τὸν περίφημο *Ἄγνωστο Φιλόσοφο*, τὸν Γάλλο Louis-Claude Saint Martin (1743 - 1803) ποῦ ἀνέπτυξε τὴ μυστικιστικὴ φιλοσοφία τῆς ἐνδοστροφικῆς ἐξεκίνωσας ἀπὸ καθαρά θρησκευτικὴ ἀφετηρία. Δὲν τὸ νομιζῶ ἀσκοπο νὰ μεταφέρω τὴν περίληψη τῶν ἰδεῶν τοῦ St. Martin ποῦ ἐπιχειρεῖ Béguin γιὰτὶ μᾶς δίνει μὲ πολλὴν ἐνάργεια τὸ μεταφυσικὸ κλίμα τοῦ θρησκευτικοῦ μυστικιστικοῦ προρομαντισμοῦ: «Γιὰ τὸν Saint-Martin γράφει ὁ Β.³ ὁ ἄνθρωπος ἔχει στραφῆ πρὸς ἕνα φῶς διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου ἦταν προωρισμένος νὰ εἶναι ἡ ἀνώτατη ἐκδήλωση, καὶ ἡ ὕλη γεννήθηκε ἀπὸ τὴν πτώση γιὰτὶ ὁ Θεὸς τὴν ἐπλασε γιὰ ν' ἀναχαίτῃ τὴ ροπὴ πρὸς τὴν ἀβυσσο καὶ γιὰ νὰ δώσῃ στὸν ἄνθρωπο ἕναν κόσμον ὅπου θὰ εἶχε ἀκόμη τὴν εὐκαιρία τῆς αὐτοεξαγορᾶς. Στὴν τωρινὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων ὁ ἄνθρωπος διατηρεῖ στὰ τριςβάθα τοῦ εἶναι τοῦ τὰ ὑπολείμματα τῆς πρώτης του μοίρας καὶ τὴ σκοτεινὴν ἀνάμνησιν τοῦ

1. «Οἱ ποιητὲς—γράφει ὁ A. Bossert, στὴ λαμπρὴ *Ἱστορία τοῦ τῆς Γερμανικῆς Λογοτεχνίας* (σελ. 381)—ἀναζητήσαν τὴ φύσιν τῶν Ζαίξπηρ· οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ ἠθολόγοι τὴν ἀναζητήσαν στὸν Ρουσσώ· καὶ ἐπειδὴ στὴ Γερμανία κάθε ποιητὴς εἶναι φοδραρισμένος καὶ μ' ἕναν φιλόσοφον, ὁ πολίτης τῆς Γενεύης εἶχε σὲ λίγο θαυμαστὲς καὶ ὀπαδοὺς περισσότερους καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν Ζαίξπηρ. Δὲν ὑπάρχει κανένας μεγάλος Γερμανὸς συγγραφέας τοῦ 18ου αἰῶνα ποῦ νὰ μὴν ἔδε.θῃ τὴν ἐπίδρασίν του. Ὁ Σίλλερ δανείστηκε ἀπὸ κείνον τὶς πρώτες κοινωνικὲς θεωρίες του, ὁ Χέρντερ τὶς πρώτες ἰδέες του γιὰ τὴ θρησκείαν. Ὁ νέος Γκαίτε ἦταν διαποτισμένος ἀπὸ τὰ συγγράμματά του. Ὁ Βέρθερος καὶ ὁ Φάουστ, λέει ἕνας Γερμανὸς κριτικὸς [ὁ Χέττνερ] δὲν νοσοῦνται χωρὶς τὸν Ρουσσώ. Στὰ 1766 κάποιος ἀλληλογράφος τοῦ Χέρντερ τοῦ ἔγραψε: «Τὸ πνεῦμα τοῦ Κάντ βρίσκεται στὴν Ἀγγλία, ὅπου εἶναι ὁ Hume καὶ ὁ Ρουσσώ».

Εἶναι, νομιζῶ, ἡ στιγμή γιὰ νὰ μεταγράψω μιὰ φράση ἀποκαλυπτικὴ τοῦ Ρουσσώ ἀντλημένη ἀπὸ τὶς *Ἐξομολογήσεις* του: «Ὁ κύριος σκοπὸς τῶν ἐξομολογήσεών μου εἶναι νὰ καταστήσω ἐπακριβῶς γνωστὸ τὸ *εἶναι* μου σ' ὅλες τὶς καταστάσεις τῆς ζωῆς μου. Ἐχῶ ὑποσχεθῆ τὴν ἱστορίαν τῆς ζωῆς μου καὶ γιὰ νὰ τὴ γράψω πιστὰ δὲν ἔχω ἀνάγκη ἀπὸ ἄλλη μνήμη. Μ' ἀρκεῖ, ὅπως ἔκανα ὡς τὴν ὥρα, νὰ ἐπιστρέψω στὸ βαθύτερον ἐγὼ μου—...Δὲν ἔχω παρά ἕναν ὁδηγὸ πιστὸ ὅπου μπορῶ νὰ βασισθῶ· εἶναι ἡ *ἀληθεία τῶν αἰσθημάτων* ποῦ σημάδεψαν τὴ διαδοχικὴ ἐναλλαγὴ τοῦ ἐγὼ μου, καὶ δι' αὐτῶν [τὴ διαδοχικὴ ἐναλλαγὴ] τῶν περιστατικῶν ποῦ τοὺς ἔγιναν ἡ αἰτία ἢ τὸ ἀποτελεσθᾶ...» (Οἱ ὑπογραμμίσεις εἶναι δικῆς μου. Ἡ σύζευξη τῶν δυῶν φράσεων [ἢ δεύτερη ἀρχίζει ἀπὸ τὴν παύλα] ἐπίσης δικῆ μου. Οἱ περικλιθεῖς εἶναι ἀπὸ τὸ ἑβδομὸ βιβλίον τῶν *Ἐξομολογήσεων*, σελ. 507 καὶ 508 [τῆς ἐκδόσεως τῶν *Ἀπάντων* του, τοῦ 1857].

2. Πρὶν ἀπὸ τὸν Χάμανν (Hamann), τὸν ἀποκαλούμενον *μάγο τοῦ Βορᾶ* «τὸν πρῶτον ποῦ ἐπιχειρήσῃ μιὰ ψυχολογικὴ μελέτη τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος... ποῦ ἐπερνούσε τὴν ἀπλὴ περιγραφή τῶν λειτουργιῶν του καὶ τὸ μηχανισμό τους» κατὰ τὸν Béguin. Βλ. *L'âme romantique et le rêve*, σελ. 52).

3. Αὐτ.

πρώτου παραδείσου. Ἄν κατορθώσῃ ν' ἀκούσῃ τὰ ἐσωτερικά μηνύματα πού του ἔχουν δοθῆ, ἂν κατορθώσῃ νά εισδύσῃ ξανά μέσα του ὡς τὸ σημεῖο νά ἀποκτήσῃ τὴ δύναμη, μὲ μιὰ μαγεία ὀλότελα πνευματική, νά καταχτήσῃ πάλιν τὰ πνεύματα πού ὑπνώτουν στὴν ψυχὴ του, θά ἐπιτύχῃ τὴν ἐπανασύνδεσθ του μὲ τὸν Θεό· μὰ ταυτόχρονα θ' ἀποκαταστήσῃ ὀλόκληρη τὴ δημιουργία στὴν πρωταρχικὴ τῆς ἐνότητά. Μόνος ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἐργάτης τῆς πτώσης, μπορεῖ νά εἶναι κι ὁ ἐργάτης τῆς συνδιαλλαγῆς, ὁ σωτήρας τῆς φύσης. Εἶναι «ἕνα ὄν ἐπιφορτισμένο νά προεκτείνει [νά συνεχίζει] τὸν Θεό ἐκεῖ ὅπου ὁ Θεός δὲν γνωστοποιεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ... Τὸν συνεχίζει στὴν περιοχὴ τῶν ἐκδηλώσεων καὶ τῶν προελεύσεων, γιατί ἐκεῖ ὁ Θεός δὲν γνωστοποιεῖται παρὰ διὰ τῶν εἰκόνων του καὶ τῶν ἀντιπροσώπων του». Ἄν ὁ «ἄνθρωπος τοῦ πόθου» εὐχεται τὴν ἁρμονία καὶ τὴν ἐνότητα εἶναι, γιατί ἀνακαλύπτει μέσα του τὰ ἐπιβιώματα τῆς ἁρμονίας αὐτῆς, γιατί δὲν μπορεῖ νά εὐχεται κανεὶς κάτι πού δὲν ἔχει γνωρίσει. «Τὰ πάντα τείνουν πρὸς τὴν ἐνότητα ἀπ' ὅπου ἔχει προέλθει τὸ πᾶν». Ὁ Λόγος, κυριώτερος ἀγωγός τῆς ἐπανασύνδεσης αὐτῆς, διατηρεῖ τὴν ἀναλογία τοῦ Λόγου πού δημιουργήσῃ τὸν κόσμο. Γι' αὐτὸ ἡ πράξη τοῦ ποιητῆ εἶναι καθαγιασμένη καὶ κυριολεκτικὰ δημιουργική. Ἡ μουσική, ἐξ ἄλλου, μπορεῖ νά συμβάλῃ στὴ σωτήρια μαγεία γιατί ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς, ὁ ἀριθμός, εἶναι τὸ καθρέφτισμα τῶν ἀριθμῶν πού διέπουν τὴν τροχιά τῶν ἀστρῶν, τῶν αἰώνων κι ὀλόκληρης τῆς φύσης».

Ἡ συγκεφαλαίωση πού ἐπεχείρησε ὁ Béguin κατ' ἀνάγκην δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἀποκρυφιστικὴ καὶ μυστικιστικὴ φρασεολογία τοῦ Ἀγνώστου Φιλοσόφου. Μᾶς συνθέτετ δμως μ' ἐνέργεια τὸ κλίμα τῆς σκέψεως τῶν πρώτων φιλοσόφων τοῦ προρομαντισμοῦ. Οὐσία τῆς προτροπῆς εἶναι ἡ ἐνδοστροφία. Ἀπὸ μέσα μας, ἀπὸ τὰ τρισβάθα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, θά προέλθῃ ἡ γνῶση τοῦ κόσμου καὶ ἡ γνῶση αὐτῆ θά γίνῃ τὸ γεφύρι γιὰ τὴν ταύτισή μας μὲ τὴν Δημιουργία. Οἱ ποιητὲς καὶ οἱ φιλόσοφοι πού θ' ἀκολουθήσουν δὲν θά χρησιμοποιοῦσιν τὴν ἴδια γλῶσσα. Μὰ θ' ἀκολουθήσουν τὴν προτροπὴ μ' ὄλο πού θά τὴν προικίσουν μὲ πολὺν εἰκονοκλαστικὸ καὶ θά προσπαθήσουν ν' ἀνακαλύψουν τὴν ψυχὴ τους γιὰ νά πραγματώσουν τὴν ἐνότητα σὲ μιὰ περιοχὴ μαγική—στὸ ὄνειρο καὶ στὸ ὑποσυνειδητό—πιστεύοντας ἔτσι πῶς διὰ τοῦ ὄνειρου ἐκβιάζουν τὴν πύλη τοῦ Ἀγνώστου. Ἡ πεποίθησις τούτῃ γίνεται ἕνα ὑπέδαφος πού θά συντηρήσῃ ἀρκετὴ γονιμότητα καὶ θά κατορθώσῃ νά μὴν ἀποστραγγισθῇ ἀπὸ τοὺς χυμούς τῆς, μ' ὄλα τὰ ἐπιστρώ-

ματα πού ἔχουν περάσει ἀπὸ ἐπάνω τῆς, καὶ θά ἔχει ἀρκετὴ ζωτικὴ δύναμη γιὰ νά κρατήσῃ τὸ στέλεχος τῆς Νέας Ποίησης. Ἡ ἀποκρυφιστικὴ ἀρχὴ τῆς ἐνδοστροφῆς, ἡ μυστικιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἐνότητάς καὶ ἡ πίστις στὴν ἀποκαλυπτικὴ μαγεία τοῦ Λόγου, ἔχουν περισωθῆ, ἀλλοιωμένες ἔστω ἀπὸ τοὺς καιροὺς τῆς ἐντονης ἰδεολογικῆς δοκιμασίας, ἔως τοὺς νεώτερους χρόνους καὶ συνθέτουν τὴν αἰσθητικὴ τῆς Νεώτερης Ποίησης. Γιατὶ ἡ Νέα Ποίηση θεωρεῖ καὶ αὐτὴ πῶς ὁ λόγος ἀποτελεῖ τὴν ἀφύπνισθ τῆς μαγείας ἐκείνης πού θά μᾶς ὀδηγήσῃ σὲ μιὰ νέα, παρθενικὴ ἐπαφὴ μὲ τὸ ἀναδημιουργημένο σύμπαν. Ἡ ἀναδημιουργία εἶναι ἤδη μιὰ μυστικιστικὴ ἔφεση. Καὶ ἐντάσσεται φυσικὰ στὴν περιοχὴ τῆς ἀναλογικῆς ἐρμηνείας τοῦ σύμπαντος πού ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς ἀποκρυφιστικῆς «ἐπιστήμης».

Ὁ δσίμονας τῆς ἀναλογίας εἶχε καταχτήσῃ τὴν ψυχὴ τοῦ Μαλλαρμέ καὶ εἶναι ἤδη γνωστὸ πῶς ὁ ποιητῆς τοῦ Ἀπογνέματος ἐνός Φάνου ἐρμήνευε τὴ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὴν ποίησι καὶ στὴ μαγεία. Θά ἦταν δυνατό νά εἰπωθῆ πῶς ὁ Μαλλαρμέ ταῦτιζε μαγεία καὶ ποίησι: «... λέω πῶς ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς παλιεὲς μεθόδους [τῶν ἀλχημιστῶν] καὶ τῆς μαγείας πού θά εἶναι πάντοτε ἡ ποίησι, μιὰ μυστικὴ ἐξίσωσι». Καὶ τὸ ἰδεώδες τοῦ Μαλλαρμέ ἦταν ἡ ἀναδημιουργία τοῦ κόσμου, ἢ μᾶλλον ἡ δημιουργία ἐνός νέου κόσμου μὲ τὴν «ἀναλογικὴ» ἐπιστήμη τῶν παλαιῶν μάγων. Μὲ ποιά μέσα καὶ μὲ ποιά κατεργασία τοῦ ὀλικοῦ του προσπάθησε νά τὸ ἐπιτύχῃ εἶναι ἄλλη ἱστορία πού ἔχει ἐρευνηθῆ.

Ὡστόσο πολὺ συχνά, καθὼς περπατοῦμε στὸ χιλιόκλωνο μονοπάτι πού μᾶς ὀδηγεῖ στίς πρώτες ρίζες τῆς Νέας Ποίησης, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά σταματοῦμε μπροστὰ στίς ἐκπληκτικὲς προεκτάσεις πού προβάλλονται ἀπὸ ὠρισμένες φλέβες ρομαντικῆς καὶ προρομαντικῆς καὶ συχνά νά ξαναγυρίζουμε σ' ὄ,τι θεωρήσαμε πῶς ἔχει ἤδη ἐρευνηθῆ καὶ κλείσει. Ἐξ ἄλλου ἡ πορεία τούτῃ, πού ἀναγκάζει τὸν ἀναγνώστη νά εἰσχωρεῖ ὀλοένα καὶ βαθύτερα στὸ παρελθόν γιὰ νά φτάσῃ σ' ὄ,τι μπορεῖ νά θεωρηθῆ πηγὴ, δὲν ἀκολουθεῖ κατεύθυνση σταθερὴ. Οἱ παλινδρομὲς γίνονται συχνότερες ὄσο σιμώνουμε τὴν πολυμορφία τοῦ νεώτερου λυρισμοῦ. Γιατὶ ὄ,τι προσφέρει τὴν ἐντύπωσι τοῦ νέου θά πρέπει ν' ἀναζητηθῆ σ' αὐτὸ τὸ ρομαντικὸ ὑπέδαφος ἀπ' ὄπου ξεπήδησε ἡ μαγεία τοῦ ὄνειρου καὶ ἡ γοητεία τοῦ ὑποσυνειδητοῦ, μὲ δυὸ λέξεις: ἡ ἔλξη τοῦ ἀγνώστου. Ἀπὸ τὸ ἴδιο ὑπέδαφος ἀναδόθηκε ἡ ἀντίληψη περὶ τῆς συμβολικῆς ἀπλῶς σημασίας τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου πού θά πρέπει ὄ ποιητῆς νά δαμάσῃ θέτοντας σὲ κίνησι δχι πιά τὸ λογικὸ μηχανισμὸ ἀλλὰ τὸν ἀναλογικὸ. Εἶναι δὲ ὄ ἀναλογικὸς αὐτὸς μηχανισμὸς τὸ σύνθετο σύστημα τῆς παγκόσμιας ὑπεραιοθητῆς συμπάθειας πού κατορθώνει νά

παντρεύει δ,τι ή συνείδηση θέλει νά θεωρεί και τά συντηρεί χωρισμένα. Αύτός ό γάμος τών άνόμοιων—έπιδίωξη τών μεταφυσικών του 17ου αιώνα—θά έπιδιωχθή κατά τήν έποχή τής δεσποτείας του όρθολογισμού, σ' ένα κλίμα άπλης άνταρσίας κατά τής πραγματικότητας, δια τής φαντασίας. Στην έποχή τής δεσποτείας του όνειρου και τής Νύχτας, όπου ό Ιρρασιοναλισμός γινόταν μιá άλλη άνταρσία, έπώδυνη αύτή και σύνθετη, γιατί ήταν συναρτημένη με τήν άγώνια τής αύτογνωσίας, ό ύμέναιος του *δλου* με τό *έν*, του έξω κόσμου με τό *εσω έγώ*, θά έπιδιωχθή με τή μεταφυσική (θρησκευτική, στη βαθύτερη τής σύσταση) αύτοπαράδοση στη *μαγεία*.

* * *

Είναί ίσως ή στιγμή νά σημειώσω, μ' όλο που προλαμβάνω διαπιστώσεις και συμπεράσματα μεταγενέστερων σταθμών τής πορείας αύτής, πώς έντελώς πρόσφατα, στη Γαλλία, ένα σειρά από έργα που έκδόθηκαν σχεδόν ταυτόχρονα—κι αναφέρω ένδεικτικά τήν *Arcane 17*¹ του Αντρέ Μπρετόν, τό δοκίμιο του Paul Arnold: *Ό Θεός του Μπονιλαίρ*, του Jean Richer: *Ό Ζεράρ ντε Νερβάλ και τά έσωτερικά δόγματα*, ένα όλόκληρο τεύχος τών *Τετραδίων του Έρμη* αφιερωμένο στη συγκριτική έρευνα τών γαλλικών γραμμάτων του 16ου ως τόν 19ον αιώνα σχετικά με τήν παράδοση, έκτενείς μελέτες τών Richer και P. Schneider για τόν Ζεράρ ντε Νερβάλ στο τεύχος τής 1ης Δεκεμβρίου 1949 του *Mercurie de France*—προσπαθούν νά διαφωτίσουν και νά τονίσουν συνάμα τόν στενό παραλληλισμό που ύπάρχει ανάμεσα στον ποιητικό συμβολισμό και στην άποκρυφιστική συμβολική, όπως έπίσης ανάμεσα στη λεγόμενη άλχημεία του λόγου και στην κυρίως άλχημεία. Τό πνευματικό τουτο φαινόμενο αν κάτι ύποδεικνύει, είναι ή διάθεση τών έρευνητών, αλλά και τών ίδιων τών ποιητών, νά φωτίσουν κάποια πλευρά τής σκοτεινής πορείας τής Νεώτερης Ποίησης μέσα στη Νύχτα. Θά ήταν άκόμη νόμιμο νά προστεθί στις προθέσεις τών νέων διαφωτιστών, μιá κάποια έφεση φιλοσοφική που δέν παρατηρείται στους ποιητές τής άμέσως προγενέστερης γενιάς. Έκείνοι «έζούσαν τή μυθολογία τους» χωρίς νά σκοτίζονται αν ύπήρχε πόλη εισόδου για τόν άμύητο. Όμως ό έρμητισμός αύτός έβλαψε τήν ποίηση, τή νέα ποίηση έννοώ, γιατί τήν έκαμε κλειστήν αίρεση. Έπρεπε κάποια ρωγή ν' άνοίξει για νά ίδί ή βέβηλος τόν έσωτερικό μηχανισμό, που μπορεί νά μήν είναι καν μηχανισμός αλλά άπλή σύμμιξη διαθέσεων και δραματικών ύποβολών. Ωστόσο και ό τρόπος

άκόμη τής μοροφοποιήσεως τής συμβολικής του όνειρου αποτελούσε μιá μύηση για τόν άμύητο και γινόταν ένα μέσο επικοινωνίας μ' όλη τήν έρμητικότητα τής. Άλλωστε ό συμβολισμός ως λογοτεχνικός τρόπος έκφράσεως μετέχει κατά κάποιον τρόπο τής συμβολικής του άποκρυφισμού άφου και οι άποκρυφιστές χρησιμοποιούσαν τό σύμβολο ως έκφραστικό μέσο τής αναλογικής γνώσεως. Ό André Brincourt, που μου δοθήκε ή άφορμή ν' αναφέρω στα πρώτα κεφάλαια τής έρευνας αύτής, γράφει τουτο τό σωστό για τόν Μαλλαρμέ: «Εισάγει στην ποίηση τόν μεγάλο καθβαλιστικό νόμο τής συμπάθειας και τής αντιπάθειας τών πραγμάτων που έλκονται κι άπωθούνται σύμφωνα με τή μόνη κι άπογοητευτική θέληση του θεού—*αναλογία*... Όπως ό μάγος που κοιμίζει έναν άρρωστο για νά μπορεί ν' άπευθυνθή άκοπώτερα σ' εκείνον, έτσι κι ό Μαλλαρμέ ύπολογίζει σ' ένα είδος *ύπνώσεως* για νά μπορέση ό άναγνώστης νά συλλάβη δ,τι εκείνος όνομάζει *μαγικό αποτέλεσμα* ενός ποιήματος». Ό Βαλερύ μās μιλεί, προκειμένου περί του Μαλλαρμέ, για τά μαγικά αποτελέσματα που πετύχαινε με τήν άλλόκοτη προσέγγιση τών λέξεων, τήν παράξενα τραγυδιστή και «ναρκωτική», και τονίζει τήν έντύπωση τής *formule magique* που αναδίνεται από τή μουσική φωταύγεια του στίχου του.

Όλόκληρη ή αντιέντελλεκτούαλιστική ποίηση, με τίς ποικίλες προελεύσεις και τίς ποικίλες διασταυρώσεις τής, που κατά καιρούς έδωσαν τουτο ή εκείνο τό συστατικό στο αισθητικό κλίμα, έχει τήν πηγή τής στον ρομαντισμό και ό ρομαντισμός πάλιν έχει τήν άφετηρία του στη μεταφυσική του άποκρυφισμού και του χριστιανισμού ύπερώτερα, όταν έκδηλώθηκε ή επίδραση μερικών πνευμάτων που θέλησαν νά συνδιαλλάξουν τήν άποκρυφιστική συμβολική και τή μυστικιστική τάση τής αναλογικής γνώσεως του κόσμου, με τήν καθαρά χριστιανική έφεση τής έσωγνώσεως και τής μυστικής μεθέξεως του έγώ με τό θεϊον. Και είναι άναντίρρητα άρκετά χαρακτηριστική τής συνέχειας τής τάσης τούτης ή άποψη του άββα Μπρεμόν, του μυστικού δογματιστή τής λεγόμενης *καθαής ποίησης*, που προεξοφλεί τήν άμεση έπαφή του ποιητή με τόν Θεό, άφου θεωρεί τήν ποίηση σαν κάποιο είδος μυστικής *κρίσεως* που διαφεύγει τόν έλεγχο τής συνείδησης. Κατόπιν όμως ή κρίση τούτη θά έχει διοχετεύσει τήν έντασή τής στις δημιουργικές ικανότητες του τεχνίτη και οι ικανότητες αύτές από τί άλλο θά ρυθμισθούν αν μη από τό βουλευτικό κέντρο που είναι ή συνείδηση; Άλλά δέν πρόκειται τώρα περί του συνειδητού ή μη τής *μετέκοτασιακής* φάσεως τής δημιουργίας. Η αναφορά μου στον άββα Μπρεμόν ήθελε τουτο μόνον νά σημειώση:

1. Arcane, όρος άλχημιστικός από τό λατ. arcana, που σημαίνει άπόκρυφο, άπόρρητο. Φάρμακο άλχημιστικό, πανάκεια.

1. Βλ. Satan et Poésie, σελ. 185.

Ἐπιβίωση τῶν μυστικιστικῶν ἀντιλήψεων περὶ τῆς ποιητικῆς καὶ γενικώτερα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καθιστᾷ κατάδηλη τὴν προέκταση τῶν ρομαντικῶν—προρομαντικῶν καλύτερα—ιδεῶν περὶ τοῦ ἀποκρυφιστικοῦ χαρακτήρα τῆς ἐνδοστροφῆς καὶ συνάμα ἀποτελεῖ τὴν καλύτερη μαρτυρία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς κόσμου μεταφυσικοῦ ποῦ στηρίζει ὅλες τὶς ἐκάστοτε διακλαδώσεις τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῆς ποιήσεως καὶ κατορθώνει νὰ συντηρῆ τὴ συνέχεια.

Ἡ περιπέτεια τοῦ νεώτερου λυρισμοῦ ξεκινᾷ ἀπὸ τὰ παραγμένα ἐκεῖνα χρόνια τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 18ου αἰῶνα ὅταν τὸ βῦθος καὶ ἔκσταση ὑπῆρξαν ἀποκαλύψεις ζωῆς. Οἱ προρομαντικοὶ γερμανοὶ αἰσθητικοὶ, ἀγωνιζόμενοι ν' ἀποτινάξουν τὸν φόρτο τῶν ἀποκρυφιστικῶν ἀντιλήψεων καὶ γοητευόμενοι ἀπὸ τὴν εἰσφορά τῶν πρώτων ψηλαφημάτων τῆς ψυχολογίας, ταλαντεύονται ἀνάμεσα στὴ χριστιανικὴ τους μεταφυσικὴ καὶ στὸν ψυχρὸ θετικισμό τῆς ἐπιστήμης. Ὅ,τι θὰ μπορούσα νὰ ὀνομάσω *φυσιολογία τοῦ ὑποσυνειδήτου* τοὺς διαφεύγει. Ἡ ψυχολογικὴ ἐπιστήμη, ἡ μάμμη τῆς νεώτερης ψυχανάλυσης, εἶναι ἀκόμη νήπια. Οἱ ποιητὲς τῆς μεγάλης Νύχτας, ποῦ ἀρχίζουν νὰ τὴν οἰκειοῦνται σὰν χωρὸ ψυχικὸ, τοὺς προσφέρουν ὀλοένα ἐκπληκτικὰς ἐμπειρίας. Ἐμπειρίας καθαρὰ ὄνειρικες, ἀνακαλύψεις καὶ συναρτήσεις περίεργες. Ὁ μῦθος τοῦ ὑποσυνειδήτου ἀρχίζει νὰ ἐπιβάλλεται, γίνεται τὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος ἀφοῦ ἀπὸ ἐκεῖ ἐξακτινοῦνται τὰ αἰσθήματα, ἡ γνώση, ἡ ἐμπνευση—ἡ *φαντασία*. Ὅλα αὐτὰ δημιουργοῦσαν ταυτόχρονα τὸ μῦθο τῆς ἀπόλυτης ἰδέας ποῦ θὰ γίνῃ, ὄχι ἀργότερα πολὺ, ὁ ἀξονικὸς σκελετὸς τῆς ὑποκειμενικῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας τοῦ Φίχτε μετὰ τὴν προέκτασή της στὸν Ἐγελο. Ἀλλὰ κάπου ἐκεῖ στὰ 1760 - 1780, ὅταν ὁ Λίχτενμπεργκ καὶ ὁ Κάρλ - Φίλιπ Μόριτς εἶχαν ἤδη γνωρίσει τὴ δοκιμασία τοῦ θολοῦ ἀκόμη ὡς ἐννοίας ὑποσυνειδήτου, οἱ πρώτοι αἰσθητικοί, περισσότερο ψυχολόγοι παρά αἰσθητικοί, περισσότερο ποιητὲς παρά ψυχολόγοι, θὰ ἐπιχειρήσουν, παράπλευρα μετὰ τοὺς ποιητὲς τῆς Νύχτας, νὰ ἴδουν μέσα στὸ βῦθος καὶ ν' ἀναλύσουν μετὰ κάπως τρεμάμενα δάχτυλα, τὴν ποιητικὴ ἔκσταση. Θέλουν νὰ φωτίσουν αὐτὸ ποῦ κυκλοφορεῖ σὰν νεφέλωμα στὸν σκοτεινὸν οὐρανὸ τῆς Νύχτας καὶ ποῦ κρατεῖ ζηλότυπα μυστικὴ τὴν καταγωγὴ του: τὴ φαντασία. Ἀπὸ ποῦ ξεκινᾷ, ἀπὸ ποῦ ἡ δύναμή της ἢ εἰκονοκλαστικὴ, ἀπὸ ποῦ ἡ ἰκανότητά της ἢ μαγικὴ νὰ μεταπλάθει τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ποῖα ἢ ἀγνωστὴ παρακαταθήκη της, ποῖα ἢ βαθύτερή της οὐσία;

Τὰ ρωτήματα τοῦτα, ποῦ ἄλλοτε θὰ μπο-

ρούσαν νὰ ἰκανοποιηθοῦν μετὰ ἀπαντήσεις ἐπὶ μέρους καὶ ποῦ μόλις ἀγγιζαν τὸ μυστήριο τοῦ ὑποσυνειδήτου, φαίνονται τώρα ἀπειρώς συνθετώτερα καὶ ἀπαιτητικά. Ὁ προρομαντικὸς—ὁ ποιητὴς ἢ ὁ φιλόσοφος τοῦ 1760 - 1780—δὲν ἦταν διατεθειμένος ν' ἀρκεσθῆ στὸν ὄρισμό ποῦ ἔδινε ὁ Βολταίρος στὸ *Φιλοσοφικὸ Λεξικὸ* του. Ἡ φαντασία ἦταν κάτι περισσότερο καὶ ἐσωτερικώτερο ἀπὸ «τὴ δύναμη ποῦ κάθε ἐμψυχον δν αἰσθάνεται μέσα του ν' ἀναπαριστᾷ στὸ πνεῦμα του τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα». Ὅστε ἡ φαντασία εἶναι μονάχα «ἡ δύναμη ν' ἀντλεῖ κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀποθήκη τῆς μνήμης» (αὐτ.). Ἡ φαντασία, συγγενὴς πρὸς τὸ ἐπινοῦμα καὶ τὴ συνδυαστικὴ δύναμη τῆς λογικῆς, δὲν ἀποχωρίστηκε ποτὲ ἀπὸ τὴ συνεπῆ λειτουργία τοῦ πνεύματος. Ἡ συνδυαστικὴ τῶν εἰκόνων εἶναι λογικὸς συνειρμὸς ἰδεῶν, ἐντυπώσεων, μνημικῶν εἰσφορῶν. Ὁ Condillac ἐξετάζει τὴ φαντασία στὸ σύστημα τῆς *Λογικῆς* του (I, 7). «Ὅταν, διὰ τῆς σκέψεως, διαχωρίζουμε τὶς ἰδιότητες ποῦ συνιστοῦν τὴ διαφορὰ τῶν ἀντικειμένων, μπορούμε μετὰ τὴν ἴδια σκέψη νὰ συγκεντρώσουμε σ' ἕνα καὶ μόνο ἀντικείμενο τὶς ἰδιότητες ποῦ σὲ πολλὰ εἶναι χωρισμένες. Μετὰ τὸν τρόπο τοῦτο λ.χ. ἕνας ποιητὴς συνθέτει τὴν ἰδέαν ἑνὸς ἥρωα ποῦ ποτὲ δὲν ὑπῆρξε· οἱ ἰδέες ποῦ σχηματίζει τότε εἶναι εἰκόνες ποῦ δὲν ἔχουν καμμιά πραγματικότητα παρά μόνο στὸ πνεῦμα· ἡ σκέψη ποῦ σχηματίζει τὶς εἰκόνες αὐτὲς παίρνει τὸ ὄνομα τῆς φαντασίας».

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὀρισμοὶ παρακολουθοῦν κατὰ κάποιον τρόπο τὶς γενικὲς ἰδέες ποῦ κυκλοφοροῦν σχετικὰ μετὰ τὶς ἐννοίες τοῦ Καλοῦ, τῆς Τέχνης πλατύτερα, καὶ ὅταν ἀκόμη ἢ Αἰσθητικῆ—ποῦ δὲν εἶχε συστηματοποιηθῆ σ' ἐπιστήμη καὶ σὲ φιλοσοφία,—περιωρίζετο στοὺς κανόνες τῆς νοήσεως καὶ ἢ τέχνη, δεσμία τοῦ ἀριστοτελικοῦ ὀρισμοῦ, ἐθεωρεῖτο ὡς ἀπλή μίμηση τῆς τέλει φύσης. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἢ ἀντίληψη τοῦ τελείου ἀναγόταν μοιραῖα στοὺς νόμους ποῦ ρυθμίζουν τὴ λειτουργία τῆς νοήσεως. Ἡ ἀντίληψη περὶ τῆς παντοδυναμίας τῶν αἰσθήσεων περιώριζε κατ' ἀνάγκην τὸ ρόλο τῆς φαντασίας σὲ μιμητικὴ μεταγραφὴ ἐντυπώσεων ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ἡ ἀποκλειστικότητα τῶν αἰσθημάτων ὡς ἀγωγῶν εἰκόνων καταργοῦσε ὀλόκληρον ἐκεῖνον τὸν ἐσωτερικὸν πλοῦτο τῆς ψυχῆς, τὸν ὑπόγειο κι ἀνερεύνητο, ποῦ ὑπαινισσόταν τὸ ὄνειρο, καὶ ποῦ ἔρχισε σιγὰ σιγὰ νὰ θεωρεῖται ὡς ἡ πραγματικὴ πηγὴ καὶ τὸ κέντρο τῆς φαντασίας. Ἀναγνωρίζοντάς τὴν μαζί μετὰ τὴν νόση ὡς *γνωστικὸ μέσο*, τὴν παραμέρισε σχεδὸν ἀνεπίγνωστα, παρασυρόμενη ἀπὸ τὴν ὑπαγωγή τοῦ αἰσθητικοῦ γεγονότος στὴν ἀναγκαιότητα καὶ στὴν καθολικότητα τῆς κρίσης τοῦ ὠραίου, ποῦ τῆς ἀναγνώρισε ἀξία ἰσότιμη μετὰ τὴ *λογικὴ* καὶ τὴν *ἠθικὴ* κρίση. Ἡ παραγνώριση ὀφείλεται κυρίως στὴν ὅλη σύλληψη τῆς καντιανῆς

φιλοσοφίας πού ἀναγνωρίζει τὸ πρωτεῖον στὴν διὰ τῶν αἰσθήσεων νόηση. Καί παρ' ὅτι ὁ Κάντ ἀναγνωρίζει στὴ φαντασία τὴν ἀνιδιοτέλεια τῆς αἰσθητικῆς θεωρήσεως πού μπορεῖ νὰ συμπίπτει μὲ τὴ διάθεση τοῦ ρεμβασμοῦ, ἔξω ἀπὸ κάθε γνωσιολογικὴ πρόθεση καὶ μακριὰ ἀπὸ κάθε νοησιαρχικὸν ἔλεγχο—πρόκειται γιὰ τὴν περιλάλητη ἐλευθερία τῆς φαντασίας πού ὡδήγησε στὴν ἀντίληψη τοῦ Schiller περὶ τῆς τέχνης ὡς παιχνιδιοῦ—καί παρ' ὅτι ὁ Ἰδρυτής τῆς γνωσιολογικῆς θεωρίας ἔφτασε νὰ διχοτομήσῃ τὴ φαντασία σὲ ἀναπαραγωγικὴ καὶ παραγωγικὴ (δημιουργικὴ, πού προσιδιάζει στὴν Τέχνη) ὑπόταξε καὶ τὴν τελευταία σὲ μιὰ ἐκ τῶν ὑστέρων (à posteriori) γνωστικῆ λειτουργία πού πορίζεται τὸ ὄλικό της ἀπὸ τίς κατ' αἰσθησὶν ἀντιλήψεις καὶ πού θὰ ἔπρεπε, σὲ τελευταία ἀνάλυση, νὰ κυβερνηθῇ ἀπὸ τὴ νόηση ὡς γνωσιολογικὴ κατηγορία. Στὴν ἀναπαραγωγικὴ φαντασία ὁ Κάντ δίνει ὡς περιεχόμενον τὴν ἐμπειρικὴ νόηση ἐνῶ τῆς παραγωγικῆς τὸ περιεχόμενον εἶναι ἡ ἀγνή (καθαρή) νόηση. Ὁ Victor Basch στὴ σοφὴ *Κριτικὴ Πραγματεία περὶ τῆς Αἰσθητικῆς τοῦ Κάντ*¹, διαγράφει πῶς ὁ Κάντ νοοῦσε τὴν αἰσθητικὴν κατάστασιν πού γίνεται τὸ ὑπέδαφος τοῦ ἔργου τῆς τέχνης. «Ἡ ἐμπειρικὴ νόηση—γράφει—συνειδητοποιεῖ τὴν ἀναπαραγωγικὴν σύνθεσιν τῆς φαντασίας ἀναγνωρίζοντας στὴ φύσιν [στὸν ἐξωτερικὸν κόσμον] τοὺς νόμους πού ἔχουν σκιαγραφῆσαι οἱ ἐξωσυνειδησιακῆς κατασκευῆς τῆς φαντασίας· ἡ καθαρὴ νόηση συνειδητοποιεῖ τὴν ὑπερβατικὴν [ὑπερκόσμια] σύνθεσιν τῆς φαντασίας καὶ τοὺς ἔμμοτους [immanents - ἐνυπάρχοντες] κανόνες πού σύμφωνα μ' αὐτοὺς ἡ σύνθεσιν τοῦτῆ ἔχει πραγματωθῆ, καὶ γιὰ νὰ ἐκφράσῃ τοὺς κανόνες τοῦτους δημιουργεῖ ἕνα σύστημα καθαρῶν ἐννοιῶν, τῶν κατηγοριῶν. Συνεπῶς ἡ φαντασία δὲν εἶναι τι ἄλλο παρὰ ἡ ἀσυνειδητὴ νόηση καὶ ἡ νόηση πού δὲν εἶναι παρὰ ἡ συνειδητοποίησιν τῆς ἴδιας τῆς φαντασίας, τοῦτο δὲ ἐξηγεῖ τὴν ἀναγκαίαν ἄρμονίαν τῶν δυῶν αὐτῶν κατηγοριῶν σὲ κάθε ἐκδήλωσιν τῆς γνώσεως, σὲ κάθε ἐνέργεια τῆς κρίσεως. Ἡ ἄρμονία αὐτῆ τῆς νοήσεως καὶ τῆς φαντασίας ἀποτελεῖ τὴν αἰσθητικὴν κατάστασιν»².

* * *

Ἡ καντιανὴ θεωρία περὶ τῆς φαντασίας δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἱκανοποιεῖ τοὺς ἀνθρώπους πού ἐπιχειροῦσαν τὴν εἰσδυση σὸ ὑποσυνειδητό. Ὁ πολυποικίλος αὐτὸς κόσμος πού συνωθεῖτο μέσα στὸν «ὑπόγειον» τοῦτο χωρὸν, πού ἔμενε ἀδάμαστος ἀπὸ τίς γνωστῆς «κατηγορίες», κόσμος εἰκόνων πού

ὄλοένα τείνει νὰ διαψεύσῃ τὴν προσφορά τοῦ αἰσθητοῦ καὶ νὰ καταχτήσῃ τὸ χωρὸν πού κατέχει ἐκεῖνο καὶ πού μόλις ἡ δρόσα αἰσθησὶς ἐξασθενήσῃ εἰσβάλλει σὸ προσκήνιο τῆς συνείδησης καὶ καταλαμβάνει θέσιν δεσπόζουσα, γινόταν τὸ κέντρο τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ μεγέθους πού ἔμενε ἐπίσης ἀσύλληπτο καὶ λογικὰ ἀνεξήγητο—τῆς ἰδιοφυίας, τοῦ génie, τοῦ Geist τοῦ Κάντ, τοῦ σοκρατικοῦ δαιμονίου. Ἡ καντιανὴ ἀντίληψη περὶ τῆς ἰδιοφυίας συμπίπτει, σὲ τελευταία ἀνάλυση, μὲ τὸν καθορισμὸ τῆς αἰσθητικῆς καταστάσεως. Εἶναι ἕνα πετυχημένο κρᾶμα—μιὰ μοναδικὴ μίξις (πού καμμιά ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ διδάξῃ, κανένας μόχθος δὲν μπορεῖ νὰ προσπορίσῃ) τῆς νόησης καὶ τῆς φαντασίας. Ἡ βασικὴ οὐσία τῆς ἰδιοφυίας εἶναι ἡ ἀποκαλούμενη παραγωγικὴ [δημιουργικὴ] φαντασία. Ἡ φαντασία δταν αἰσθάνεται τὸν ἐρεθισμὸ μιᾶς ζωῆς συγκίνησης, δταν μιὰ ἰδέα δημιουργικὴ τὴν κυριεύσῃ, δημιουργεῖ ἕνα στρόβιλο εἰκόνων πού θὰ ζητήσῃ νὰ τοὺς δώσῃ αἰσθητὴ ἐνσάρκωσιν. Πρῶτῃ ἀρχῇ σὸ σύστημα τῆς Αἰσθητικῆς τοῦ Κάντ δὲν εἶναι ἡ συγκίνηση, τὸ συναίσθημα ἀλλὰ ἡ ἰδέα. Ὁ Κάντ παραμένει ὀρθολογιστῆς καὶ στὴν Αἰσθητικὴ τ.υ. Οἱ ψυχολογικοὶ νόμοι πού ὁ ἴδιος διετύπωσε γιὰ νὰ φτάσῃ νὰ θεωρεῖ τὴν ἰδιοφυίαν ὡς μιὰ σύνθεσιν τοῦ συνειδητοῦ καὶ τοῦ ἀσυνειδητοῦ, δὲν λειτουργοῦν ὡς τὸ τέλος μὲ συνέπεια γιὰ τὴ συναγωγή τῶν ἀπαραίτητων συμπερασμάτων. Στὴν πλάστιγγα τῆς νόησης προσθέτει τὴ δημιουργικὴ ἰδέα γιὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν αὐτοτέλεια τῆς φαντασίας καὶ συνεπῶς τοῦ ἀσυνειδητοῦ. Αἰσθητικὴν κατάστασιν δὲν νοεῖται γιὰ τὸν Κάντ ἔξω ἀπὸ τὴ σοφὴ ἰσορροπία τῶν δυνάμεων τῆς νόησης καὶ τῆς φαντασίας. «Ἄν ἔδινε τὴν προτίμησίν του στὴ φαντασία θὰ ἀνέτρεπε ὁλόκληρον τὸ φιλοσοφικὸν τοῦ συστήματος. Ὁ Victor Basch παρατηρεῖ εὐστοχα σὸ σημεῖον τοῦτο: «Ἄν δεχόταν ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἀρχίζει ἀπὸ τίς εἰκόνες, ὅτι οἱ εἰκόνες τοῦτες ἔχουν προκληθῆ ἀπὸ τὸ συναίσθημα καὶ ὅτι μονάχα ἀργότερα παρεμβαίνει ἡ νόηση γιὰ νὰ συντονίσῃ, νὰ τακτοποιήσῃ, νὰ ρυθμίσῃ, γιὰ νὰ χαλιναγωγῆσιν τίς ἐξάλλες ὀρμές τῆς συγκινησιακῆς φαντασίας, θὰ παραδεχόταν μὲ τοῦτο πῶς ἡ αἰσθητικὴ πράξις ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ συναίσθημα κι ὄχι ἀπὸ τὴ νόηση...»¹.

Ἡ ἀτομικότητα τῆς ἰδιοφυίας ἀνοίγει τὸ δρόμον πρὸς τὸ μεγάλο ἀγνωστο τῆς ψυχῆς. «Ὁ μυστηριώδης δρόμος ὁδηγεῖ πρὸς τὰ ἔσω· μέσα μας βρίσκεται ἡ αἰωνιότητα μὲ τοὺς κόσμους τῆς, τὸ παρελθόν καὶ τὸ μέλλον» θὰ πῇ ὁ Νοβάλις. Οἱ προρομαντικὸι θὰ ἀποδυθοῦν στὴν περιπέτεια τῆς μεγάλης ἀνασκαφῆς τοῦ ἀγνώστου ἐγώ, παρακινούμενοι ἀπὸ τὸν ἥμερον τῆς γνώσεως ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴ δυσπιστίαν πρὸς τὴ φιλοσοφίαν τῆς

1. *Essai Critique sur l'Esthétique de Kant*, (Νέα ἔκδοσις, ἐπισημασμένη τοῦ 1927).

2. Ἀπὸ σελ. XXXVI. Βλ. ἐπίσης σελ. 434—35, ὅπου τὸ θέμα ἀναπτύσσεται ἐδρότερα.

1. Ὁ. π. σελ. 475.

ἐποχῆς των. Τὸ ἀγνώστο δταν θεσμοθετεῖται γίνεται πειρασμός. Καὶ ἡ παντοκρατορία τῆς ἐμπειρίας ποὺ ἀποδεικνύεται ἀνίκανη νὰ εἰσχωρήσῃ ἐκεῖ ὅπου εἰσδύει ὁ ὀραματισμός, γκρεμίζεται ἀπὸ τοὺς πλούσιους ὑπαινιγμοὺς τοῦ ὑποσυνειδήτου. Ἐπειτα ὁ ὀρθολογισμός εἶχε κουράσει μὲ τὴν διαρκῆ προβολὴ τῆς ἰδέας ὡς ἀπολύτου μέσου γνώσεως, δταν ἡ ἰδέα ἡ ἴδια ἦταν ἀνεπαρκὲς ἀντίδοτο στὴν ἀμεσότητα καὶ στὴν αὐτονομία τοῦ συναισθήματος. Ὁ ρεμβα-

σμός ὡδηγοῦσε στὸ βῦθος τῆς συνείδησης καὶ τὸ βῦθος ἀνάδινε τὴν ἔκσταση. Οἱ χαλινοὶ τῆς νοήσεως εἶχαν κοπῆ καὶ ὁ ἐξωτερικὸς ἄνθρωπος ταυτιζόταν μὲ τὸν ἐσωτερικό. Ἡ ποίηση ἐρχόταν βοηθὸς γιὰ νὰ ἀναγκάσῃ τίς εἰκόνες νὰ ἐκφραστοῦν. Καὶ ὁ λόγος δέν ἦταν πιά συνάρτηση ἐννοιῶν ἀλλὰ μαγεία ἀποκαλυπτική. Γιατὶ ἦταν ἡ γλώσσα τῶν εἰκόνων ποὺ κατέκλυζαν τὴ μυστικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

ΑΙΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ

ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ

Ἄλλὰ τοῦτο, θεέ μου, τὸ θαῦμα μὲς στὴν ὁδὸ τῆς ἀπελπισίας! Νά, ἔτσι, σὺρίζω στὸ δρόμο μὲ τὰ κουρασμένα τράμ καὶ τοὺς γκρίζους ἀνθρώπους—τοὺς σκοτισμένους ἀνθρώπους! Κι' ἐγὼ ἀνάμεσὸ τους νὰ γλείφω τὴ σκόνη τῆς πίκρας τους στὰ χεῖλη μου, μὲ τὰ χέρια στὶς τσέπες...

Σάλεψε ἡ ματιὰ μου, κι' ἡ καρδιά μου τ' ἀγκάλιασε μὲ ξαφνιασμένη λαχτάρα: Ψηλά, πιὸ ψηλά, οὐρανὸς κι' ἥλιος—ἀληθινὸς ἥλιος. Καὶ τὸ δέντρο ὀλόγυμνο, ὀλόχλωρο, στητό, ν' ἀχνίζει μὲ τὴν ἀσημένια φλούδα του, μουσκεμένη ἀπὸ χυμὸ καὶ πόθους, μὲ τίς βέργες του ὀλόϊσιες νὰ τεντώνονται ἀσυγκράτητες γιὰ τ' ἀπάνου... Κι' ὕστερα, λίγα χλωμά, ξανθοῦτσικα φυλλαράκια, πασπαλισμένα μὲ ἡλιόσκονη, νὰ ριγοῦν στ' αὐγινὸ ἀγέρι...

Νοιώθω τὴ φρικίαση τῆς κρουστῆς ζωῆς του στὸ λιγνὸ, ψηλὸ κορμί τοῦ δέντρου, ὄλη τὴν ὀρμὴ καὶ τὸν πόθο της στ' ἀσυγκράτητα κλωνάρια, τὴν εὐδαιμονία στὰ ζαλισμένα φύλλα του...

Ἡ λαχτάρα μου ρίζωσε τὸ δέντρο μέσα μου, κι' ἔτσι, πλημμυρισμένη ἀπ' τὴ ζωὴ του, μὲ τὰ χεῖλια πασπαλισμένα ἡλιόσκονη, στάθηκα καὶ γέλασα στὸ δρόμο,—γελάω καὶ σὲ Σένα, Κύριε.

Εἶναι τὸ μυστικὸ μου τώρα: Δέν εἶμαι μόνη. Εἶναι τὸ δέντρο!...

Οἱ φθαρμένοι ἄνθρωποι πάντα δίπλα μου, στὸ κατάκοπο δχημα.

Σκουπίζω τὸ χνῶτο τῆς πείνας τους στὸ θολὸ τζάμι, σκύβω καὶ κοιτάζω τὸ δέντρο μου.

Κάθε πρωί, πουλί, τοῦ στέλνω τὴ λαχτάρα μου νὰ φωλιάσει στὰ ξανθά, χλωρά κι' εὐτυχισμένα φύλλα του.

Κι' ὄλα τοῦτα, θεέ μου, τὸ ἀπίθανο δέντρο, ὁ ἀπίθανος ἥλιος, μὲς στὴν ὁδὸ τῆς ἀπελπισίας!

ΙΩΑΝΝΑ ΣΤΕΡΓΙΑΔΟΥ

